

EWELINA MALCHAREK

***Elexiko* — niemiecki system leksykograficzny**

Portal *Elexiko* (www.elexiko.de) jest reprezentacją niemieckiej myśli leksykograficznej, powstał pod patronatem Instytutu Języka Niemieckiego (Institut für Deutsche Sprache) w Mannheimie i służy prezentacji projektów leksykograficznych tegoż Instytutu. Ma charakter dynamiczny, nie jest zamknięty i w przyszłości może być rozbudowany o dalsze przedsięwzięcia. Do tej pory pod marką *Elexiko* znalazły się cztery projekty:

- 1) *Elexiko-Wörterbuch*, czyli słownik ogólny, który zawiera ponad trzysta tysięcy haseł opatrzonych na razie tylko informacją ortograficzną, a także sześćset haseł z kompletnym opisem leksykograficznym.
- 2) *Neologismenwörterbuch* — słownik neologizmów, w którym zaprezentowano nieco ponad siedemset pięćdziesiąt haseł. Autorzy zaznaczają, że wpisane do niego wyrazy pochodzą co najmniej z lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia.
- 3) *Wortverbindungen online* zawiera z kolei około stu trzydziestu związków wyrazowych, wybranych na podstawie prowadzonych oddzielnie badań.
- 4) Słownik pojęć (*Schulddiskurs im ersten Nachkriegsjahrzehnt*) jest czwartą, i do tej pory ostatnią, częścią portalu. Wyszczególnia on osiemdziesiąt haseł głównych i ponad dwieście pobocznych.

W tekście niniejszym skupię się na prezentacji dwóch pierwszych komponentów systemu, które ze względu na przedmiot opisu wydają się najważniejsze, przy tym dość dokładnie pozwalają poznać metodę opisu leksykograficznego, zastosowaną przez twórców. Komponent trzeci zawiera propozycje metodologiczne i techniczne bardzo podobne do tutaj omówionych, komponent natomiast ostatni, ze względu na swoją specyfikę, wymagałby odrębnej, obszernej analizy, wykraczającej poza prostą refleksję metaleksykograficzną.

1. Ogólne informacje o portalu

1.1. Forma edytorska

Przedstawiana przeze mnie witryna jest dziełem internetowym i nie ma swojego drukowanego odpowiednika. Z pewnością jest to zaletą, przede wszystkim ze względu na brak ograniczeń w zakresie wielkości. Poza tym ułatwia wyszukiwanie i daje możliwość odrębnego hasłowania m.in. form zdrobniałych, rzeczowników odczasownikowych i wyrazów quasi-przysłówkowych. W przypadku wyrazów wieloznacznych, każde ze znaczeń posiada własny artykuł hasłowy. Przykład stanowić może definicja rzeczownika *zamek* (*Schloss*), który posiada trzy znaczenia¹. O ile słowniki drukowane muszą być w tej kwestii „oszczędne”, o tyle projekty internetowe bądź w postaci CD-ROM mają prawo być rozbudowane. Słownik językowy *lexiko* w pełni korzysta z tego faktu i hasła w nim umieszczone są wyjątkowo obszerne².

The screenshot shows the entry for 'Schloss' on the 'lexiko' website. It is divided into sections: 'Lesartenübergreifende Angaben' (cross-sense information) and 'Lesartenbezogene Angaben' (sense-specific information). Under 'Lesartenübergreifende Angaben', there are sub-sections for 'Orthografie' (Orthography) and 'Wortbildung' (Word formation). Under 'Lesartenbezogene Angaben', it states that the word has 3 senses and lists them: 'Lesart: Bauwerk', 'Lesart: Schließvorrichtung', and 'Lesart: Teil einer Schusswaffe'. There are also informational boxes on the right side of the page.

Schloss

Lesartenübergreifende Angaben

Orthografie **Info**

Normgerechte Schreibung: Schlöss
 Worttrennung: Dieses Wort ist nicht trennbar.
 Variante in alter Rechtschreibung: Schloß

Wortbildung **Info**
 keine Angabe

Lesartenbezogene Angaben **Info**

Das Stichwort verfügt über 3 Lesart(en).

Lesart: Bauwerk
 Lesart: Schließvorrichtung
 Lesart: Teil einer Schusswaffe

Zum Zusammenhang der Lesarten **Info**
 Zwischen den Lesarten besteht gegenwartssprachlich kein semantischer Zusammenhang.

Wenn Sie sich für das automatisch ermittelte Koexistenzprofil von **Schloss** interessieren, prüfen Sie bitte [hier](#), ob hierzu ein Eintrag in der Koexistenzdatenbank (CDEB) vorliegt.

Für nähere semantische und grammatische Informationen (z. B. Bedeutungserläuterung, sinnerwandte Ausdrücke, typische Verwendungen) und Belege wählen Sie eine Lesart / Spezifizierung.

Każde znaczenie umieszczone jest w postaci hiperłącza, które po kliknięciu przenosi użytkownika na stronę konkretnego znaczenia.

¹ Materiały graficzne pochodzą ze stron portalu www.lexiko.de.

² Każdy z artykułów hasłowych można wydrukować — gotowy artykuł zajmuje średnio 24 strony druku.

Uwagę zwraca także fakt przedstawienia czterech produktów leksykograficznych w jednym miejscu. Hasło wpisane w wyszukiwarkę może być odnajdywane na całej liście słów zgromadzonych w portalu bądź w gotowych artykułach hasłowych. I tak wpisanie w okienko wyszukiwania ciągu *leben* i wybór opcji *Wyszukiwanie w całym portalu* daje następujące wyniki:

Wyniki wyszukiwania przedstawione są w postaci linków, które odsyłają do odpowiedniego słownika. Szukany wyraz znajduje się w słowniku ogólnym jako rzeczownik (link w kolorze czarnym) oraz wśród artykułów dotyczących pierwszego dziesięciolecia po wojnie. W słowniku neologizmów ani wśród związków wyrazowych artykuł się nie znajduje (byłby to odpowiednio link w kolorze niebieskim i czerwonym). Natomiast szukanie leksemu *das Leben* w opracowanych artykułach hasłowych odsyła nas bezpośrednio do słownika ogólnego:

1.2. Zespół autorski

Portal funkcjonuje pod egidą Instytutu Języka Niemieckiego w Mannheimie i tworzony jest przez zespół naukowców związanych z tą jednostką. Wśród osób odpowiedzialnych za poszczególne słowniki są: Annette Klosa — słownik językowy, Doris Steffens — słownik synonimów, Kathrin Steyer — słownik związków wyrazowych oraz Heidrun Kämper — artykuły dotyczące dyskursu na temat sytuacji powojennej. Wolfgang Bock zajmuje się rozwojem i programowaniem bazy danych, Annette Klosa jest także odpowiedzialna za koncepcję portalu oraz jej realizację, poza tym odpowiada na pytania użytkowników portalu, Carolin Müller-Spitzer zajmuje się stroną techniczną projektu, językiem zapisu (XML Basiert), Wolfgang Schlaupitz pracuje nad wirtualnym udostępnieniem haseł. Osoby zainteresowane projektem wszelkie pytania winny kierować do Instytutu Języka Niemieckiego, którego adres podany jest na stronie internetowej.

Warto zauważyć, że wśród osób zajmujących się portalem są także osoby niezwiązane z leksykografią, ale z informatyką i pracują nad funkcjonowaniem projektu w sieci. Współpraca specjalistów z różnych dziedzin jest w takich sytuacjach nieunikniona, bowiem od strony technicznej przedsięwzięcie jest równie skomplikowane jak samo opracowanie haseł.

1.3. Źródła słownika

Baza słów powstała przy uwzględnieniu następujących kwestii:

- a) kiedy i jak często słowo występuje;
- b) kiedy się pojawiło po raz pierwszy;
- c) czy dane słowo występuje tylko w określonych gatunkach tekstów.

Korpus tekstów jest dynamiczny, ciągle się aktualizuje i powiększa. Obecnie obejmuje około 1,3 miliarda słów tekstowych. Zawiera zarówno niemieckie, austriackie, jak i szwajcarskie wyrazy, nie pomijając tych z czasów byłej NRD.

Wyrazy hasłowe zebrane są w trzech stałych klasach:

- a) *einwortlemmata* — pojedyncze wyrażenia, np. *blind* (ślepy);
- b) *mehrwortlemmata* — złożenia, np. *binder Alarm* (fałszywy alarm);
- c) *wortelementlemmata* — jednostki słotwórcze, np. *-ig, um-* (odpowiednik m.in. polskiego *-stwo*).

1.4. Strona internetowa portalu

Wstępu w powszechnym rozumieniu tego słowa w portalu nie znajdujemy, jednak informacji, które mogłyby go stanowić³, jest bardzo dużo. Za wstęp uznać można stronę tytułową — informacyjną portalu (www.elexiko.de). Umożliwia ona bezpośrednie wyszukiwanie lub przeglądanie jednego z czterech dzieł. Odsyła także do stron „meta-” dotyczących portalu.

³ Mam na myśli informacje o autorach, metodach pracy oraz wiele innych.

elexiko INSTITUT FÜR DEUTSCHE SPRACHE

Portal-Startseite | Portal-Infomaterialien

Willkommen im *elexiko*-Portal,

dem Online-Informationssystem zum deutschen Wortschatz am Institut für Deutsche Sprache, Mannheim.

Dieses Portal dokumentiert korpusbasiert erarbeitete lexicografische Forschungsergebnisse verschiedener Projekte des IDS in Form elektronisch aufbereiteter lexicografischer Produkte.

Die Suche starten Sie durch Eingabe des Suchwortes in das Suchfeld. Wenn Sie nur in lexicografisch aufbereiteten Artikeln suchen möchten, klicken Sie rechts die entsprechende Auswahl an.

Stichwortsuche:

Groß-Artikelstellung beachten

in *elexiko*-Gesamtdatenbank
 in allen lexicografisch aufbereiteten Artikeln

Wenn Sie gezielt in nur einem der lexicografischen Produkte des *elexiko*-Portals recherchieren möchten, wählen Sie aus der folgenden Auswahl eines aus:

Wpisanie w tym polu odpowiedniego hasła umożliwia jego wyszukiwanie w liście słów lub samym artykule hasłowym⁴.

2. Elexiko Wörterbuch

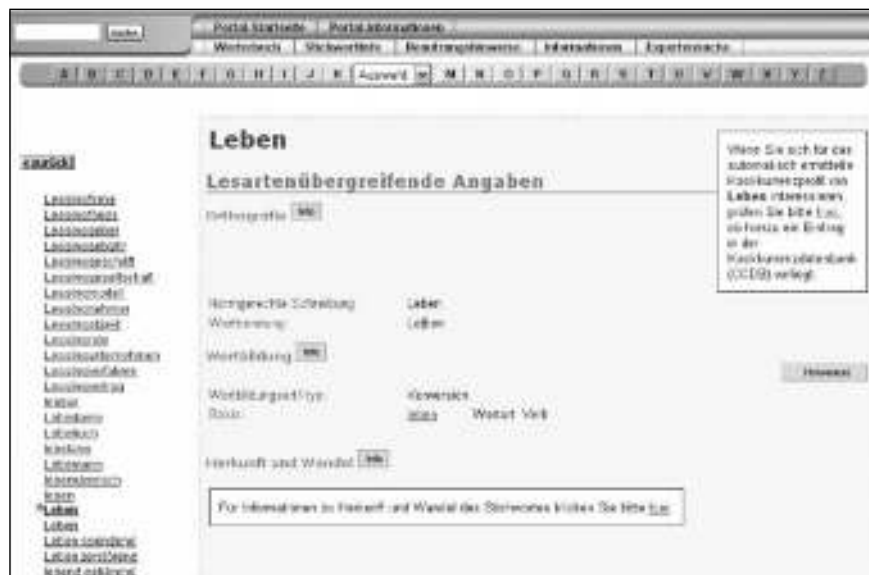
2.1. Historia projektu

W 2004 r. powstała lista trzystu tysięcy słów w sieci, pojawiła się także demonstracyjna, pokazowa wersja słownika z dwustu pięćdziesięcioma pełnymi hasłami w słowniku językowym. Rok później przystosowano do portalu artykuły słownika neologizmów, w roku 2006 zaś został do portalu tenże słownik włączony. W 2007 r. pojawiły się pozostałe projekty. Poza tym powstało także sześćset pięćdziesiąt słów *Leksykonu ogólnego języka — uzusu*. Lista hasel dostępna jest w porządku alfabetycznym a fronte oraz a tergo, co jest coraz bardziej powszechną praktyką w wydawnictwach leksykograficznych, również drukowanych.

2.2. Mikrostruktura słownika

Budowę artykułu hasłowego chciałabym pokazać na podstawie leksemu *Leben* (życie), który znalazł pełne opracowanie w słowniku języka niemieckiego.

⁴ O czym wspominam wcześniej.

Wyraz hasłowy jest wytłuszczony i informacje pojawiające się tuż po nim dotyczą poprawnej pisowni, podziału na sylaby. Następnie pojawia się podstawa słotwórcza leksemu, jest nią czasownik. Dla rzeczownika *Fahrer* byłby tą formą czasownik *fahren*, dla przymiotnika *lustig* byłby to rzeczownik *Lust*. W kolejnej części hasła opisane zostały zmiany, którym wyraz podlegał, oraz podana została informacja etymologiczna.

W tym momencie możemy rozwinąć tabelę, w której znajdują się odpowiednie informacje, mianowicie: informacja etymologiczna, zmiany w formie i znaczeniu w latach 1700–1945 oraz zmiany od (po) 1945 roku. Tabelę, która się pojawia, można rozwinąć dodatkowo, i tak pojawia się kolejno informacja o tym, w czyich tekstach zapisano formę. Zwykle, przynajmniej w analizowanych przeze mnie hasłach, w rubryce „zmiany w latach 1700–1945” pojawia się informacja „aktualnie dla tych ram czasowych nie ma zbyt wielu udokumentowanych przykładów, stąd przeprowadzenie diachronicznej analizy nie jest możliwe”. Podobnie rzecz ma się z trzecią kolumną tabeli, bowiem tu z kolei zwykle możemy przeczytać, że „analiza nie może być przeprowadzona, ponieważ słowo jest nie tyle zapisane, ile zakorzenione w pamięci”. Ten element hasła stanowi zatem jego słabą stronę, można się spodziewać, że prace nad nim ciągle trwają.

Kolejny element hasła stanowią znaczenia danego leksemu dosłownie przetłumaczyć należałoby *Lesartenbezogene Angaben* jako informację o odwołaniach znaczeniowych. W wypadku wybranego przez mnie leksemu autorzy słownika podają cztery jego rozumienia: ‘egzystencja’, ‘istota żywa’, ‘codziennosc’ oraz ‘aktywnosc’. Oznaczenia te są linkami, odsyłającymi do kolejnej strony, na której znajduje się szereg informacji związanych z danym znaczeniem:

a) wyjaśnienie znaczenia

W tym miejscu pojawia się definicja oraz przykłady użycia — cytaty z niemieckich gazet z podaną lokalizacją (m.in. „Tageszeitung”, „Mannheimer Morgen”). Gwarantuje to wierność materiałowi i jest świadectwem przeprowadzenia rzetelnej analizy leksykograficznej⁵. Po raz kolejny odwołać się muszę do zalet elektronicznych słowników. Ilustracja materiałowa w słownikach książkowych z powodów natury ekonomicznej bywa skracana, co może ją czynić niezrozumiałą. Cytaty ilustrujące hasło w słowniku elektronicznym mogą być dłuższe, co z kolei pozwala uniknąć wyrwania wypowiedzi z kontekstu.

b) pole semantyczne (dosł. semantyczna okolica)

Autorzy posłużyli się tutaj pytaniami, na które odpowiedzi zapełniają pole semantyczne wyrazów hasłowych. Pytania te mają postać: Co robi?, Co można z nim/nią zrobić?, Co jest z nim/nią związane tematycznie?, Jaki/jaka/jakie jest?, Co ma?, Jak można?, Co jest jakies?

c) typowe zastosowanie

Ten element definicji pokazuje, jakie funkcje definiowany wyraz może pełnić w zdaniu. Udokumentowany jest przykładami (bez podawania źródła) konkretnych użyć. Pozwala to przypuszczać, że przykłady te autorzy stworzyli na podstawie własnych kompetencji językowych na użytek zilustrowania poszczególnych funkcji.

d) „sensy pokrewne”

Synonimy, antonimy, wyrazy uzupełniające (tak określono tutaj wyrazy przeciwstawne) oraz wyrazy „niekompatybilne”, pod którą to nazwą kryją się szeregi z wyrazem hasłowym (np. dla **Leben**: *Leben und Lieben*, *Leben und Gesundheit*, *Leben und Natur*).

⁵ P. Żmigrodzki, Wprowadzenie do leksykografii polskiej, wyd. II uzupeł., Katowice 2005, s. 96.

Każdy „wyraz uzupełniający” (synonim, antonim itd.) jest opatrzony przykładem użycia. Przykłady te są cytatami z niemieckich gazet (tak jak ilustracja materiałowa przy definicjach).

e) użycia specjalne

Element ten wskazuje na użycie leksemu w szczególnych kontekstach. Wskazuje na osobliwe użycie wyrazu, które nie pozwala na stworzenie osobnego hasła, ale nie może też zostać pominięte. W tym miejscu również pojawia się ilustracja materiałowa z lokalizacją.

f) gramatyka

Informacja gramatyczna ma charakter eksplicytny. Dla rzeczownika zawiera nazwę części mowy, mianownik i dopełniacz liczby pojedynczej, informację o występowaniu liczby mnogiej. Dla czasownika podane są formy 3. osoby liczby pojedynczej, forma czasu przeszłego i czasownik posiłkowy, informacja o stronie biernej i schemat zdaniowy. Gdy wyraz hasłowy jest przymiotnikiem, informacja ta zawiera funkcje, które może on pełnić w zdaniu. Ma zatem odpowiednio charakter fleksyjny bądź składniowy.

Przedstawione przeze mnie w podpunktach informacje są najbardziej szczegółowo opracowaną częścią artykułu hasłowego. Stanowią w moim przekonaniu właściwy opis leksemu z zastosowaniem podziału na znaczenia. Ostatni element stanowią wzajemne relacje między znaczeniami. W wypadku leksemu *Leben* dowiadujemy się, że znaczenie ‘codziennosc’ i ‘istota żywa’ są metonimiczne do znaczenia ‘egzystencja’. Z kolei znaczenie ‘aktywnosc’ jest metaforyczne w stosunku do ‘egzystencja’.

3. Neologismen der 90er Jahre

Kolejnym komponentem portalu jest słownik neologizmów języka niemieckiego. Zawiera on jednostki, które weszły do użycia w latach 90. XX wieku.

3.1. Mikrostruktura artykułu hasłowego

Banking Benutzerhinweise

Lesartenübergreifende Angaben

Neologismtyp: Neologem

Schreibung und Aussprache

Wortbildung: Banking

Aussprache: [ˈbɛŋkɪŋ]

Lesartenbezogene Angaben

Lesart: Bankgeschäfte 4- weiter

Artykuł hasłowy w słowniku neologizmów jest uboższy niż ten w słowniku ogólnym. Po wytuszczonym wyrazie hasłowym pojawia się w nim typ neologizmu. Autorzy wyróżniają tutaj dwa typy: nowy wyraz i nowe znaczenie znanego już wyrazu (a więc odpowiedniki polskich terminów neologizm słowotwórczy i neosemantyzm). Następnie pojawia się poprawny sposób podziału wyrazu na sylaby oraz informacja o wymowie, jeśli wyraz ma obce pochodzenie (w przypadku wyrazów niemieckich element ten zostaje pominięty). Po tym pojawia się „odniesienie do znaczenia” wyrazu. Dla słowa ‘banking’ jest to wyraz ‘Bankgeschäfte’. Kliknięcie w tę formę powoduje przeniesienie do pełnego artykułu hasłowego, który zawiera:

- a) znaczenie i zastosowanie

Bedeutung und Verwendung	Grammatik	Weitere Informationen
Bedeutungsangabe		
das Erledigen von Bankgeschäften insbesondere per Computer oder Telefon		
[Bedeutung]		
Sinnverwandte Ausdrücke		
Hyponym(a): Onlbanking , E-Banking , Electronic Banking , Handybanking , Homebanking , Internetbanking , Onlinebanking , PC-Banking , Telebanking , Telefonbanking		

(Tłum. Załatwianie spraw związanych z bankiem przez komputer lub telefon).

Ilustracja materiałowa, podobnie jak w słowniku ogólnym, ma postać cytatów zaczerpniętych z gazet. Podane są tutaj również hiponimy w stosunku do definiowanego wyrazu. Jeśli któryś z nich jest neologizmem spełniającym warunki założone przez autorów (tj. powstał po 1991 roku), także znajduje swoje opracowanie w słowniku.

b) informację gramatyczną

Bedeutung und Verwendung	Grammatik	Weitere Informationen
<p>Grammatische Angaben</p> <p>Wortart: Nomen Genus: Neutrum (das Banking) Deklination: nur Singular Genus: Bankings, Banking</p> <p>Wortbildungsproduktivität</p> <p>Zusammensetzung: als Grundwort, z.B. in Girobankung, Internetbankung, Onlinebankung, Leihbankung, Internetbankung</p>		

Informacja gramatyczna ogranicza się do wskazania części mowy, odmiany (gdy wyraz jest odmienny), występowania liczby mnogiej oraz formy dopełniacza. Wskazane są w tym miejscu także wyrazy pochodne od definiowanego (hiperłącze wskazuje na to, że słownik je definiuje).

c) dodatkowe informacje

Bedeutung und Verwendung	Grammatik	Weitere Informationen
<p>Herkunft</p> <p>Banking ist ein Lehnwort aus dem Englischen (banking): <input type="button" value="Kommentar"/></p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin: 10px auto; width: fit-content;"> zu (to) bank (to) Bank (bringen) <input type="button" value="Schließen"/> </div> <p>Vorkommen in Wörterbüchern</p> <p>Duden - Großes Wörterbuch in acht Bänden (1, 2003) Duden - Großes Fremdwörterbuch (1994) Duden - Universalswörterbuch (1996) Duden - Großes Wörterbuch in zehn Bänden (1993) Duden - Großes Fremdwörterbuch (2000) Duden - Fremdwörterbuch (2001) Duden - Universalswörterbuch (2001)</p>		

Ostatni element definicji podaje informację o pochodzeniu wyrazu oraz informacje o występowaniu definiowanego wyrazu w innych słownikach.

4. Zakończenie

Prezentowany system leksykograficzny nie jest dziełem zamkniętym, stale trwa jego doskonalenie i uzupełnianie o nowe hasła i bogacenie struktury o nowe elementy⁶. Dlatego jego pełna analiza jest na obecnym etapie niemożliwa. Pewne jest jednak, że jako słownik internetowy, czysto hipertekstowy, bez wersji papierowej, stanowić może cenne źródło inspiracji dla twórców podobnych leksykonów w innych krajach, także w Polsce.

⁶ Informacje umieszczone w artykule były zbierane na portalu do dnia 1 marca 2008 roku. Aktualny adres strony projektu to www.owid.de.